

The Islamic revolution, the establishment and expansion of the Turkish Kurdish Hezbollah movement

Morteza Shirodi¹, Karam Jamshidifard², Mohamadsajad Shirodi³

Date of Received: 2021/10/31

Date of Acceptance: 2023/02/22

۷۱

انقلاب اسلامی، تأسیس و فراگیری جنبش حزب الله کردی ...

Abstract

The Islamic movement of Kurdish Hezbollah in Turkey was formed by being influenced by the Islamic Revolution and in line with its ideas. Despite the fact that its leadership and body were from Sunnis, this movement was inspired by the thoughts of Imam Khomeini and determined its path based on it and tried to institutionalize religion in the secular society of Turkey. Therefore, this article seeks to answer the question of how the Hezbollah movement in Turkey was able to be born in a militaristic atmosphere and in opposition to the left-wing and secular nationalist ideas that have a long history in this country, and then to become a comprehensive movement. And turned into a mass? The result of this research, which was carried out using documentary and library methods, in short, confirms that this movement, by emphasizing Kurdish-religious identity, was able to face a serious challenge to the far-right and Marxist secular parties, and the Islamic Republic of Iran can Taking advantage of the capabilities of this

1. Associate Professor of the Politics Department of the Islamic Civilization and Religion Research Center of the Great Prophet, Qom, Iran (responsible Author), dshirody@yahoo.com

2. PhD student in Political Sociology, Islamic Azad University, Faculty of Science and Research, Tehran, Iran. k.jamshidifard@gmail.com

3. PhD in Sociology, University of Tehran. Tehran Iran. m.s.shiroody@gmail.com

 Copyright © 2018, This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA...

Sunni Islamic group, but influenced by Shiite thoughts, will provide a basis to prevent possible threats against Iran's national interests.

Keywords: Kurdish Hizbullah, Sufi Tariqas, Turkey, Movement and Islamic Revolution

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

انقلاب اسلامی، تأسیس و فراگیری جنبش حزب الله کردی ترکیه

مرتضی شیروودی^۱کرم جمشیدی فرد^۲محمدسجاد شیروودی^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۰۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۸/۰۹

چکیده

جریان اسلامی حزب الله کردی در ترکیه با تأثیرپذیری از انقلاب اسلامی و هم‌سو با ایده‌های آن شکل گرفت. این جریان با وجود این که کادر رهبری و بدنه آن از اهل تسنن بودند اما با الهام از اندیشه‌های امام خمینی (ره) پدید آمد و مسیر حرکت خود را بر پایه آن، تعیین و برای نهادینه کردن دین در جامعه سکولار ترکیه به تلاش پرداخت، بنابراین، مقاله حاضر در پی پاسخ به این پرسش است که چگونه جنبش حزب الله در ترکیه توانست در جوی ملیت‌پرستی و در تقابل با اندیشه‌های ناسیونالیستی چپ گرا و لائیک که قدمت دیرینه‌ای در این کشور دارند، زاده شود و سپس، به جنبشی فراگیر و توده‌ای تبدیل شد؟ خروجی این تحقیق که با استفاده از روش اسنادی و کتابخانه‌ای صورت گرفته، بطور مختصر، مؤید آن است که این جنبش با تأکید بر هویت دینی - کردی توانست احزاب سکولار راست افراطی و مارکسیستی را با چالش جدی مواجه نماید و جمهوری اسلامی ایران می‌تواند با بهره‌گیری از توانمندی‌های این گروه اسلامی سنی ولی متأثر از تفکرات شیعی، زمینه‌ای را فراهم کند تا از بروز تهدیدهای محتمل بر ضد منافع ملی ایران جلوگیری شود.

واژه‌های کلیدی: حزب الله کردی، طریقت‌های صوفیه، ترکیه، جنبش و انقلاب اسلامی

۱. دانشیار گروه سیاست مرکز پژوهشی تمدن اسلامی و دین پژوهی پیامبر اعظم (ص)، قم، ایران. dshirody@yahoo.com

۲. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران. k.jamshidifard@gmail.com

۳. دکتری جامعه‌شناسی دانشگاه تهران. تهران، ایران. m.s.shiroody@gmail.com

۱. مقدمه

از زمان تأسیس جمهوری ترکیه در ۱۹۲۳، مناطق جنوب شرق این کشور همواره از بی عدالتی، تبعیض و انکار قومی در رنج و عذاب بوده اند، از این رو، پیروزی انقلاب اسلامی در ایران تأثیر بسزایی در تهییج مسلمانان به قیام به ویژه در مناطق مرزی همجوار با جمهوری اسلامی ایران بر جای گذاشت. مردم ترکیه با توجه به فضای بی ثباتی دولت، اعتراضات خود را در قالب تظاهرات خیابانی ابراز کردند و البته، بعضی از مناطق کردنشین متأثر از نقض حقوق کردها، بیش از دیگران تحت تأثیر انقلاب اسلامی ایران قرار گرفت و به شدت به روند تبعیض آمیز دولت در نگاه کردها، اعتراض کرد اما چون فضای سیاسی امنیتی در وضع نامناسبی قرار داشت، ارتش، اعتراضات را سرکوب نمود. بسیاری از پژوهشگران کودتای سال ۱۹۸۰ را به نوعی ترس از وقوع انقلاب اسلامی در ترکیه و اعتراض علیه دولت این کشور در مهار حرکت های مردم مذهبی دانسته اند اما اسلام گرایان این کشور با تأثیرپذیری از انقلاب اسلامی، جریان اسلامی حزب الله را در این کشور تأسیس و با تأکید بر محوریت دین و ایدئولوژی اسلام سیاسی با توسل به توسعه نهادهای مردم نهاد، در صدد ایجاد حکومت اسلامی در این کشور برآمد، پیشینه چهار دهه فعالیت آن در ترکیه، گواه رشد آن در جامعه سکولار این کشور است.

این پژوهش با واکاوی جنبش حزب الله کردی در ترکیه در صدد است که چگونگی روند رو به رشد آن در جنوب شرق و سایر نقاط این کشور را در تقابل با گروه های افراطی ملی گرای چپ و سکولار و احزاب سنتی ترکی - اسلامی مورد بررسی و بازخوانی قرار دهد. اطلاق جنبش های سیاسی در علوم اجتماعی، به گروهبانی است که در مسیر رسیدن به هدف های سیاسی در حوزه مذهبی، محلی، ملی، فراملی و جهانی عمل می کنند، البته، حزب الله در لغت به معنای حزب خدا است که در قرآن، در اشاره به مؤمنان و گروهی است که بطور آگاهانه خود را جماعت حزب خدایی می نامند. این جنبش همواره بر نیاز به احیای جهانی اسلامی، تأکید نموده و مدعی است از طریق ایجاد نهادهای جامعه مدنی در مناطق محلی در صدد دست یازیدن به این هدف است.

ادبیات تحقیق

مفهوم جنبش حزب الله کردی، مفهومی جدیدی است لذا پژوهش ها و تألیفات زیادی در زبان فارسی در این زمینه صورت نگرفته و آنچه نگاشته شده اکثراً توسط گروه ها و افراد با گرایش خاص به زبان های ترکی، کردی و انگلیسی به رشته تحریر درآمده است اما در این بین با بررسی همه متون نگاشته شده،

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش های بانی جهان اسلام

۷۴

سال سیزدهم، شماره اول، بهار ۱۴۰۲

واقعیت بازتاب های انقلاب اسلامی بر تأسیس و فراگیری جنبش حزب الله کردی در ترکیه مورد واکای قرار نگرفته است.

اشرفی، در مقاله "حزب الله کُردی؛ حلقه مغفول مقاومت" تنها به بیان کلیات موضوع اکتفا و بخشی از رخدادهای این جنبش توده ای را منعکس نموده و آن را هم‌سو با الگوی جمهوری اسلامی ایران و مخالف جدی تفکر وهابیت در منطقه دانسته است.

ساریخان و بیلگین در کتاب "شناخت مسئله کرد در ترکیه" در بخش کوتاهی از کتاب، ضمن بررسی ریشه های شکل گیری این جنبش بر بازخوانی و تکامل حزب الله به عنوان تجدید حیات اسلام کردی، آن را به عنوان جنبشی اجتماعی نیازمند مطالعه و بررسی بیشتر دانسته است. این نویسندگان باور دارند در گفتمان جدید، حزب الله با استفاده از شخصیت های مشهور کردی - اسلامی چون بدیع الزمان سعید نورسی علاوه بر مشروعیت افزایی بر جنبش های اسلامی معاصر، درصدد توسعه فعالیت های خود است. مقالات درج شده در وب سایت های خارجی همانند سایت مطالعات اسلامی آکسفورد، تنها رویدادهای خبری، زمان و چگونگی شکل گیری این جنبش را بازتاب داده و نویسندگان این رویدادها از ارائه تأثیرگذاری انقلاب اسلامی بر این جنبش خودداری ورزیده اند.

کورت در کتاب "حزب الله کردی در ترکیه: اسلام گرایی، خشونت و دولت" با اذعان به این که حزب الله کردی در ترکیه کمتر شناخته شده است؛ با دید جامعه شناختی، حزب الله را در دو مقطع زمانی، مورد بررسی قرار داده است. وی با این که با دید انتقادی به دوره نخست حیات این جریان اسلامی می پردازد، معتقد است: این جنبش، در دوره دوم حیات خود، توانسته به جنبشی اجتماعی قدرتمند، گسترده و فراگیر و فارغ از جنبش های اجتماعی خشونت آمیز درآید و با تکیه بر نهادهای مردم نهاد اسلامی در منطقه ای که هویت قومی آنان، عامل اصلی مقابله با دولت است، موفقیت های بزرگی در چارچوب اهداف اسلامی کسب نماید.

مبانی نظری جنبش های اسلامی

در مورد خاستگاه و منشأ شکل گیری جنبش های اسلامی سه دیدگاه متفاوت وجود دارد:

۱. برخی از اندیشمندان مسلمان علی الخصوص شرق شناسان، جنبش های اسلامی را به دلیل ویژگی بنیادین اسلامی و ذاتی آن و عدم تطبیق پذیری با مدرنیته (اعم از فردگرایی، سکولاریسم، عقلانیت ابزاری و ...) دارای فهم اشتباهی از موضوع فعالیت خود می دانند که بر پایه این فهم اشتباه، ریشه اسلام گرایی را در

بحران‌های جهان اسلامی و عوامل خارجی، جستجو می‌نمایند. در نگاه این افراد، جنبش‌های بنیادگرایانه و اسلام‌گرایانه، بسیار فعال هستند و از متن مبانی ارزشی اسلامی و دین برخاسته‌اند صرفاً منفعل و واکنشی نیستند. آنان نگرشی کاملاً منفی به جریان اسلام‌گرایی دارند و آن را معادل خشونت و ترور می‌دانند. از دید این متفکران چون در قرآن بحث شهادت، قتال، جهاد و... آمده است، بازگشت اسلام‌گرایان به اصل و ذات اسلام به معنای بازگشتن به خشونت و ترور می‌باشد. در برابر این متفکران غربی افرادی همچون مودودی و سید قطب در جهان اسلام، بازگشت به اصل و ذات دین را معادل حاکمیت خداوند بر سراسر شئون زندگی انسان‌ها دانسته که این بازگشت منجر به حاکمیت الله به جای حاکمیت انواع خدایان بشری خواهد شد.

۲. افراد قابل توجهی از بین مسلمانان و نویسندگان غربی، اصرار دارند که اسلام‌گرایی یک اقدام انفعالی نسبت به فشارهای محیط و تغییراتی است که در بیرون رخ می‌دهد. این اندیشمندان، حرکت شتابان اسلام را از ویژگی‌ها ذاتی اسلام ندانسته و حتی آن را ترکیبی از بحران‌هایی که در داخل جهان اسلام رخ داده و ناشی از مواجهه مسلمانان با تمدن غرب می‌دانند. برهان غلیون نیز، در کنار توجه به بحران‌های مشروعیت در جهان اسلام، عوامل دیگری همچون از خود بیگانگی، بحران مشروعیت دولت‌های اسلامی و تبعیض شدید اجتماعی و اقتصادی یعنی گسترش احساس ستم و محرومیت در نتیجه تشدید فاصله سطح درآمدها و رشد طبقه کوچک از صاحبان منافع که منجر به فروپاشی اجتماعی شده و تبعیضات شبه نژادی در عرصه اجتماع و رقابت‌های سودجویانه بر سر منابع مادی و مصرفی را از عوامل مهم زمینه‌ساز در ایجاد جنبش‌های اسلامی به‌شمار آورده‌اند. (خاکی و مرشدی زاده، ۱۴۰۱: ۷۱)

۳. ریچارد هرابر دکم‌جیان از جمله متفکرانی است که جهان اسلام را از منظر بحران‌های مختلفی همانند هویت، مشارکت، مشروعیت و غیره مورد بررسی‌های تاریخی قرار داده است. وی در کتاب «جنبش‌های اسلامی معاصر در جهان عرب» تلاش نموده تا یک نظریه کامل حول محور علل و عوامل پیدایش جنبش‌های اسلامی ارائه نماید. این متفکر، با تلفیق ویژگی‌های فکری، تجربه‌های تاریخی و اعتقادات مسلمانان با نظریه‌های مختلف از جامعه‌شناسان غرب و اندیشمندان سیاسی نظیر دورکیم، مارکس، وبر، اریکسون) این مسائل را مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد تا نظریه ادواری خود را که یک چارچوب مفهومی است، ارائه دهد. (محمدی، ۱۳۹۸: ۲۰)

دکم‌جیان، اعتقاد دارد دنیای غرب به دلیل عدم آشنایی با تاریخ تحولات جوامع اسلامی، درک درستی از این پدیده ندارند در حالی که رستاخیز اسلامی پدیده جدیدی نیست. وی در ادامه، جنبش‌های اسلامی

فصلنامه علمی - پژوهشی
مجموعه دراست العالم الاسلامی
پژوهشهای یابی جهان اسلام

را یک پدیده نوظهور نمی داند، بلکه در دوران پس از پیدایش اسلام در قسمت های مختلف جهان اسلام جریانی تاریخی ظهور و بروز پیدا کرده است. در نهایت جنبش های سیاسی - فکری اسلامی، یک پدیده چرخشی می باشند که در دوره های خاصی ظاهر می شوند و تکامل می یابند، دکمبجیان از دو مفهوم رستاخیز و سقوط این چنین یاد می کند که در طول تاریخ اسلام، جنبش های رستاخیزی در واقع پاسخ های مسلمانان و عکس العمل آنان به دوره های انحطاط و سقوط بوده است، به عبارتی، در سیر تاریخی جوامع مسلمان، مقابل هر انحطاط و سقوطی، یک جنبش سیاسی یا فکری رستاخیزی واقع شده که هدفش بازپروری مجدد دین اسلام می باشد. در اعتقاد اهل سنت و در مجموع کلیه مسلمانان اشاره به یک حدیث نبوی دارند که می گوید: "در آغاز هر قرن، فردی را خواهیم فرستاد تا دین ما را احیا کند." پس اشتیاق لازم برای ظهور جنبش های سیاسی و فکری اسلام در سیر تاریخی مسلمانان بوده است. این نویسنده نمونه های دیگری از جنبش های شیعه و سنی در فضای رستاخیزی از دوره بنی امیه تا قرن ۲۰ عنوان می نماید، جنبش های رستاخیزی در اوضاع و احوالی شکل می گیرند که یک جامعه اسلامی گرفتار یک فضای بحرانی شود، این فضای بحرانی ویژگی های عمده ای دارد که از قرن ۱۹ شروع و اکثر جوامع مسلمان را در منطقه خاورمیانه در بر گرفته است. (لاسجودی، ۱۳۸۵: ۵۶) بحران فراگیر در یک فضای دوره معاصر ایجاد شده و در دل خود شش بحران دیگر را جای داده است: بحران آشوب و فشار، بحران هویت، بحران مشروعیت، ضعف نظامی و بحران فرهنگ و کشمکش طبقاتی. با این اوصاف طولانی بودن و گستردگی رستاخیز اسلامی بدلیل وجود شش بحران فرعی می باشد. وقوع چند بحران از بین تمام بحران های بالا در دوره های متفاوت تاریخ اسلامی کافی است تا حرکت های فکری و سیاسی را با خود به همراه داشته باشد. نقش اساسی را در ایجاد و استمرار جنبش های تجدید حیات طلبی، رهبران فرهمند سیاسی و فکری ایفا می نمایند و اساسا این حرکت بدون حضور آنها به واقعیت نمی رسید. (دکمبجیان، ۱۳۷۷: ۶۰-۵۵)

جنبش حزب الله کردی متأثر از انقلاب اسلامی در قالب کدامیک از سه نظریه فوق قابل تحلیل است؟

تأثیر انقلاب اسلامی بر جنبش های سیاسی - اسلامی

شاخص ترین تاثیر انقلاب اسلامی در زنده نگاه داشتن ارزش های اسلامی، پذیرش تفکر اسلام سیاسی و شکل گیری حکومت با معیار ها و موازین اسلامی است. با این نگاه، اسلامی که در اذهان عمومی مردم

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بانی جهان اسلام
جمعه ترانست العالم الاسلامی

۷۸

سال سیزدهم، شماره اول، بهار ۱۴۰۲

به مرور زمان در تاریخ، رو به پیری گذاشته و در حال فراموشی بود، در حال حاضر با کانون قدرت عظیم و موج خروشان فراتر از جغرافیای ملی خود بازگشته و روح جدیدی در آن دمیده شده است. پیروزی انقلاب اسلامی در واقع به خوبی نشان داد که ادیان مختلف، علی‌الخصوص اسلام با روند تاریخی و رشد فزاینده مدرنیته، به جای رسیدن به پایان راه خود، مجدداً به عنوان اصلی‌ترین مسیر نجات بشر از ظلم و فساد نمایان شده و با احیای خود به مادی‌گرایی معنویت‌گریز دستور ایست داده و پنجره‌ای از معنویت را برای رستگاری عالم از ید استکبار و استبداد باز نموده است. (رنجکش، ۱۳۹۸: ۷۴) در این بین، نقش یک نظریه پرداز و متفکر دینی به عنوان رهبر این حرکت عظیم از اذهان دور نمانده و حضرت امام خمینی (ره) به اعتراف بسیاری از اندیشمندان شرق و غرب به عنوان برجسته‌ترین و بزرگ‌ترین احیاگر تفکر اسلامی شناخته شد، لذا هر آنچه را که متجددین، اصلاح‌گران و بیدارگران اسلامی از گذشته تا حال به عنوان آرمان‌های بزرگ تبلیغ می‌کردند، وی در میدان، به آن عینیت بخشیدند و عصر جدیدی را آغاز نمودند. (محمدی، ۱۳۸۸: ۳۶)

انقلاب اسلامی تأثیرات زیادی بر نهضت‌های جهانی اسلام و حرکت‌های رهایی‌بخش ایجاد نمود که می‌توان به گسترش مبارزات اسلام‌خواهی مقابل نظام‌های حاکم ظالم در جهان از آسیای مرکزی تا قلب اروپا و از خاورمیانه تا شمال آفریقا اشاره کرد. بیداری ملت‌ها، احیای هویت اسلامی، ایجاد امید و نشاط در میان عناصر انقلابی و مبارز دنیا را می‌توان از آثار مسلم انقلاب اسلامی ایران ذکر کرد.

یک محور مهم اندیشه سیاسی امام خمینی (ره)، کوشش‌های وی برای ایجاد جبهه واحد مستضعفین بود که اثر ویژه خود را بروی مبارزه با ظلم و نفی استکبار نشان داد و به عنوان یک مسئولیت سیاسی و دینی در قیام ملت‌های مستضعف به جا گذاشت. اعتقاد راسخ امام خمینی (ره) به مسئولیت دینی خود در مقابل جریان امت اسلامی، به دور از تعارفات دیپلماسی و سازش‌های سیاسی، تا آخرین لحظه همواره بر حمایت و پشتیبانی از نهضت‌های اسلامی وجود داشت. (طاهری، ۱۳۸۷: ۲۴۷) ایشان با استراتژی موفق خود با استفاده از تجربه‌های غنی و ارزشمند، روح پیروزی و امید را در ملت‌ها ایجاد کردند. بزرگ‌ترین دستاوردهای عینی و موفق رهبری جنبش دینی از طریق تجربیات استراتژی و عینی این عالم وارسته در مسیر نهضت‌ها و جنبش‌های اسلامی را در طول تاریخ بر جا گذاشتند و نسخه انقلاب اسلامی ایران نمونه کامل و بارز این تفکر در عالم بود. در اصل، پیروزی اندیشه‌های رهبر کبیر انقلاب اسلامی، باعث شد رهبران بسیاری از کشورهای دنیا در مقابله با غرب و احیاء اسلام ترغیب شوند و با مضامین اندیشه‌های ایشان، همچون رد مادی‌گرایی فزونی‌خواهانه، تقبیح فساد اداری، اجرای قوانین اسلامی، انتقاد از غرب‌زدگی از این مجاهد الهی الهام گرفتند.

تاریخچه حزب الله کردی ترکیه

ریشه های گرایش های اسلامی در ترکیه را باید پس از فروپاشی امپراتوری عثمانی و تشکیل ترکیه جدید به رهبری مصطفی کمال پاشا (آتاتورک) و تلاش بی وقفه وی برای به حاشیه راندن اسلام و در حرکت سازمان یافته طریقت های صوفیه جست اما زمینه های پیدایش حزب الله را باید در سال های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ میلادی در روابط میان علمای مذهبی شیعه ایران و لبنان در نجف اشرف یافت. در آن زمان، آیت الله محمد باقر صدر و سپس امام خمینی (ره) شاکله حکومت اسلامی را در آن شهر پی ریزی نمودند و طلبه های بسیاری از کشورهای اسلامی، به ویژه لبنان با حضور در درس امام خمینی (ره) ساختار حکومت اسلامی و اقتصاد اسلامی را فراگرفتند. (Boroujerdi, 2007: 98) در سال ۱۹۷۰ میلادی، گروهی از اسلام گرایان ترک و کرد سنی از اعضای انجمن ملی دانشجویان ترکیه^۱ با هدف ایجاد حکومت اسلامی از طرق فرایندهای دموکراتیک حزب نجات ملی^۲ را در ترکیه بنا نهادند ولی پس از کودتای ۱۹۸۰ ژنرال کنعان اورن در ترکیه و با به قدرت رسیدن نظامیان در این کشور و ترویج و اشاعه سکولاریسم توسط کمالیست های ترک، بارقه های امید بانیان تشکیل حکومت اسلامی در ترکیه رو به سردی گرایید. (Ulsu, 2007: 136)

پیروزی انقلاب اسلامی در ایران تأثیر چشم گیری در بیداری و رشد جنبش های اسلامی در ترکیه ایفا نمود، ریشه شکل گیری گروه های اسلام گرای نوین کردی در ترکیه را باید بیشتر در سال ۱۹۷۹ میلادی زمانی که اسلام گرایانی چون «منصور گوزل»، «فیدان کونکور»، «حسین ولی اوغلو» و «عبدالله دالار» با حزب نجات ملی، جنبش اتحاد^۳ را به وجود آوردند؛ جست. (خانی آرانی، ۱۴۰۰: ۲۸) در همان سال «حسین ولی اوغلو» با الهام از اندیشه های امام خمینی (ره) با تأسیس دفتر و کتابفروشی ایلیم (Ilım) در شهر باتمان فعالیت خویش را شروع کردند (اشرفی، ۱۳۹۱: ۳۴) و دفتر دیگری به نام منزل یا مقصد نیز، با همین خصوصیات توسط «فیدان کونکور» تأسیس شد. در واقع، می توان اذعان نمود جنبش حزب الله کردی در ترکیه از درون این دو کتابفروشی و نهادهای فرهنگی وابسته به آن رشد کرد، با توجه به شرایط آن زمان، بسیاری از گروه های اسلام گرا به یکدیگر نزدیک و اتحادهای استراتژیکی را شکل دادند و این دو گروه با جناح اکثریت به نام ایلیم مجلر^۴ یعنی اهل علم به رهبری حسین ولی اوغلو و جناح اقلیت با نام منزلیجلر^۵ اهل منزل یا مقصد به رهبری فیدان کونکور در کنار یکدیگر و با همکاری هم به فعالیت ادامه دادند.

1. Milli Türk Talebe Birliği MTTB
2. Milli Selamet Partisi MSP
3. Vahdet Hareketi
4. Ilımciler
5. Menzileciler

فصلنامه علمی - پژوهشی
مجموعه دراست العالم الاسلامی
پژوهش های پای جهان اسلام

از نظر ولی اوغلو، امام خمینی (ره) نماد اصلی انقلاب اسلامی در ایران بود، وی با استدلال به اینکه انقلاب اسلامی ایران ثمره همکاری بین روحانیون و دانش‌آموختگان متخصص است؛ معتقد بود انقلاب تنها با همکاری این دو گروه به سرانجام می‌رسد. حزب الله برای سازماندهی و بسیج اجتماعی با الگوبرداری از انقلاب اسلامی در ایران فعالیت‌های تشکیلاتی خود را از درون مساجد شروع و بعدها به مدارس و دانشگاه‌ها گسترش داد. (Kurt, 2017: 19) جناح اکثریت با توجیه شرایط ملیتاریستی ترکیه، تشکیل حکومت اسلامی را در مبارزه مسلحانه می‌دید و جناح منزلیجلر رویکردی مسالمت‌جویانه در پیش گرفت. بعدها با تشدید تنش‌های عقیدتی و برخورد‌های جناحی و پیروزی جناح اکثریت بر اقلیت و با نقل مکان حسین ولی اوغلو به شهر دیاربکر در اواخر دهه ۱۹۸۰ میلادی این گروه به حزب الله ترکیه شهرت یافت و به یک جنبش فراگیر و توده‌ای کرد تبدیل شد. (رهام، ۱۴۰۱: ۷۸) پس از مدت کوتاهی با توجه به شرایط زمانی آن دوران یعنی گسترش شاخه اخوان المسلمین کرد در سوریه، شورش سال ۱۹۸۲ شهر حماه در سوریه و احیای جهانی اسلام، تأثیر مستقیمی بر صورت‌بندی حزب الله گذاشت و نفوذ این جنبش در شهرهای دیاربکر، شیرناک، اورفا، بنگول، ماردین و دیگر شهرهای جنوب شرقی ترکیه، افزایش یافت و متعاقب این شهرت، این جریان سیاسی - عقیدتی به نام‌های «الفجر، التوحید، جیش الله، جنبش مردمی اسلامی و اتحادیه متدینین ملی کردستان» نیز، شناخته شد. هدف نهایی ولی اغلو ایجاد یک حکومت اسلامی بر اساس قانون شریعت برای همه مسلمانان و تشکیل حکومتی شبیه به حکومت حضرت محمد (ص) با الهام از آنچه در ایران شکل گرفت، بوده است.

در واقع، می‌توان اذعان نمود، تفسیر حزب الله کردی از اسلام، عمدتاً مبتنی بر آثار شخصیت‌های بین‌المللی سرشناسی چون امام خمینی (ره)، سید قطب و ابوالعلی مودودی بوده است و در این بین، بیشتر تحت تأثیر اندیشه‌های امام خمینی (ره) و ساختار حکومت در ایران قرار داشته است لذا برای آشنایی بیشتر و درک انقلاب اسلامی و ساختار اسلام سیاسی آن، بارها به ایران و به ویژه قم، سفر کرده است. با توجه به این نکته که قریب به اتفاق اکثریت کردها از پیوند‌های وثیقی با فرهنگ اسلامی برخوردار بوده و بیشتر گروه‌های میانه‌رو اسلامی - کردی شامل شبکه‌های سنتی اخوت اسلامی مانند طریقت نقشبندی^۱

۱. شیخ محمد عثمان مشهورترین مرشد معاصر نقشبندی پایه‌گذار طریقت نقشبندی، از آثار وی می‌توان به تفسیر سوره تین، سراج القلوب، دو دیوان شعر به زبان‌های کردی و فارسی و اندرز نامه (وصیت نامه) اشاره کرد، تفسیر سوره تین و سراج القلوب به زبان فارسی و ترکی استانبولی ترجمه شده است.

در زمان مولانا خالد نقشبندی (متوفی ۱۲۴۲) سلسله نقشبندیه خالديه در ایران، در کرمانشاه و کردستان، توسعه یافت و از طریق جانشین مولانا خالد به عراق و سوریه و ترکیه رسید و عده‌ای از علمای اهل سنت و صاحب منصبان دولتی در این کشورها از پیروان این سلسله شدند.

و جماعت نور^۱ بوده و با تأکید بر هویت دینی - کردی همواره از طرف شووینیسیم (ملی گرایی افراطی) ترک مورد حمله قرار می گرفته‌اند، این امر سبب رشد فزاینده حزب الله کردی در ترکیه شد. (بیلگین و ساریخان، ۱۳۹۳: ۳۳۲-۳۲۶)

گسترش سریع اندیشه های اسلامی حزب الله در ترکیه سبب شد که ارتش این کشور برای جلوگیری از گسترش این جنبش در بین جوانان، در برنامه ای از قبل طراحی شده حزب الله را در رؤیاری با حزب کارگران کردستان^۲ PKK قرار دهد. در بین سال های ۱۹۹۱ تا ۱۹۹۵ درگیری هایی در جنوب شرق ترکیه بین حزب الله و PKK روی داد. در ماه ژوئن سال ۱۹۹۲، PKK، ۱۰ تن از هواداران حزب الله را در روستای «یولاج» در استان دیاربکر به قتل رساند. این حمله، باعث درگیری شدید بین دو سازمان شد که در آن حداقل ۷۰۰ الی ۸۰۰ نفر کشته شدند. در نهایت، PKK تلویحاً شکست خود را برای از بین بردن حزب الله پذیرفت و حملات خود را برضد این گروه متوقف کرد. اگرچه هیچ گونه آتش بس رسمی و یا قرارداد صلح بین دو طرف منعقد نشد، اما در سال ۱۹۹۵ میلادی جنگ، عملاً متوقف گردید. پس از این آتش بس، اعضای این گروه به سرعت دامنه فعالیت های خود را از کردستان ترکیه به سایر شهرها این کشور گسترش داده و در سراسر ترکیه و به ویژه در شهرهای جنوبی و برخی از شهرهای شمالی از جمله استانبول فعالیت های گسترده ای را به نمایش گذاشتند. اعضای این گروه خود را شبیه پیش مرگان کرد مسلمان که در ایران و عراق فعال بودند، معرفی می کردند. (سلیمانی، ۱۳۹۲: ۱۵۴)

نکته حائز اهمیت در این جا عبارت است که حسین ولی اوغلو فارغ التحصیل دانشگاه معتبر ملکیه در دپارتمان علوم سیاسی دانشگاه آنکارا از هم دانشگاهی های عبدالله اوجالان رهبر زندانی PKK با تحریک ارتش ترکیه و تضاد ایدئولوژیکی، سال ها در برابر هم قد علم کردند. حزب الله، حزب کارگران کردستان را به خدمت کمونیسم و کشتار مسلمانان و ایجاد تفرقه در بین جامعه مسلمان کرد متهم می کرد و پ ک ک نیز با ادعای اینکه تنها نماینده واقعی ملی گرای کرد در ترکیه است، آنان را به حزب کنتر^۳ متهم

۱. نورسیه و یا جماعت نور یک جماعت دینی و اسلامی است که ساختار آن، نسبت به حرکت سازمان یافته، به طریقه های صوفیه نزدیک تر می باشد، مؤسس آن بدیع الزمان سعید نورسی (۱۸۷۳-۱۹۶۰) در دعوت به سوی حقائق ایمان و کار در راه تهذیب نفس تمرکز و تأکید نموده، می خواست یک حرکت اسلامی در مقابل موج سکولار ماسونی ایجاد نماید، موجی که ترکیه را بعد از سقوط خلافت عثمانی، و تسلط اتاترک بر حکومت ترکیه، خراب نمود.

۲. (Partiya Karkerên Kurdistanê) که به صورت مخفف پ.ک.ک. نامیده می شود، نام گروهی چپگرا و مسلح در کردستان ترکیه است که از سال ۱۹۸۴ به عنوان سازمانی چریکی شناخته شده که به صورت مسلحانه علیه دولت ترکیه برای خودمختاری کردستان و حقوق فرهنگی و سیاسی کردها در ترکیه مبارزه می کند.

۳. ضد گریلا یا کنتر گریلا: یک نیروی نظامی در واحد عملیاتی گلا دیو در کشور ترکیه بود که به صورت پیشگام عملیات های ضد گروه های کمونیستی و به صورت مخفیانه و در سایه عمل کرده و ایالات متحده آمریکا در راستای دکتترین ترومن از آن ها پشتیبانی به عمل می آورد. هدف اصلی از ایجاد این نیرو، به وجود آوردن یک نیروی چریکی بود که توان مقابله با عملیات های شوروی را

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های باسی جهان اسلام
جمعه نر اسفالم الامامی

۸۲

سال سیزدهم، شماره اول، بهار ۱۴۰۲

می کرد. (بیلگین و ساریخان، ۱۳۹۳: ۳۲۷-۳۲۶) ولی اوغلو مراحل رشد و تکامل حزب الله را در سه مرحله: تبلیغی - تشریعی برای افزایش آگاهی های دینی - سیاسی مردم، تغییر الگوی جامعه براساس قوانین و شریعت اسلامی و جهاد می دانست. براین اساس، دیری نپایید جنبش حزب الله در سراسر جنوب شرق این کشور به جنبشی فراگیر بدل شد. (Huseynisevda, 2018: 98)

اواخر دهه ۱۹۹۰ و با افزایش ربه رشد نفوذ حزب الله، منجر به افزایش فشار از سوی نیروهای امنیتی ترکیه و افزایش شدید دستگیری اعضای این سازمان در جنوب شرقی ترکیه شد. در ژوئن ۱۹۹۹ ولی اوغلو به استانبول نقل مکان کرد و در ۱۷ ژانویه ۲۰۰۰ میلادی در حمله پلیس به یکی از دفاتر حزب الله در شهر «بیکوز» در حومه شهر استانبول کشته شد. در این حمله، بایگانی سازمان کشف و ضبط شد. پس از این و با موج دستگیری های جدید، بسیاری از اعضای سازمان به دست نیروهای دولتی ترکیه شکنجه و اعدام شدند و ۹۴۰ نفر از اعضای حزب الله نیز در ۴۴ استان ترکیه بازداشت شدند. ۲۰ سال پس از مرگ ولی اوغلو، پلیس ترکیه نزدیک به ۶۰۰۰ نفر که گفته می شد از اعضای این سازمان بودند، بازداشت کرد. دو سال بعد از کشته شدن ولی اوغلو در سال ۲۰۰۲ این جنبش با تغییر خط مشی خود و پایان دادن به مبارزه مسلحانه و با در پیش گرفتن یک دگردیسی بزرگ، مبادرت به تأسیس نهادهای جامعه مدنی چون انجمن اتحاد برای مستضعفان در ترکیه نمود. (بیلگین و ساریخان، ۱۳۹۳: ۳۲۶) نهاد مستضعف لر (مستضعفان) در تجدید حیات حزب الله در انتظار عمومی از یک فرصت سازمانی برخوردار گردید و جنبش به تدریج از حمایت محلی در حوزه انتخابیه اسلامی برخوردار شد. این مؤسسه خیریه به یک نهاد مرکزی برای سازماندهی و تقویت سیاسی و فرهنگی، از طریق برگزاری مراسمات مذهبی و رویدادها بدل شده، با این حال، دولت ترکیه همچنان این جنبش توده ای را به عنوان یک سازمان جهادی مطرح و هنوز تحت نظارت شدید امنیتی قرار دارد.

در واقع، حزب الله در هر دو مقطع زمانی، چه در دوران فعالیت های بنیانگذارش و چه در دوران توسعه نهادهای مدنی با تأثیرپذیری از اندیشه های سیاسی امام خمینی (ره) در تلاش برای تشکیل جبهه واحد مستضعفین، ظلم زادی، مبارزه با استکبار و حمایت از قشر مستضعف را به عنوان یک مسئولیت دینی - سیاسی در سرنوشت برنامه های خویش قرار داده و تشکیل بنیاد «مستضعف لر» در این راستا بوده است. ترکیه در سال ۲۰۰۳، عفوی را برای اعضای حزب کارگران کردستان (پ.ک.ک) صادر کرد و ۷۰ نفر از این گروه مسلح مشمول این قانون شدند، ۹۵ نفر از اعضای حزب الله نیز آزاد شدند که بیشتر

داشته باشد. این هدف پس از مدتی به مقابله با هر نیروی کمونیست در ترکیه تغییر کرد. نیروهای کنتر گریلا پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی برای حمله به مواضع نیروهای حزب کارگران کردستان (پ.ک.ک) مورد استفاده قرار گرفته است.

آن‌ها به صفوف این گروه در ترکیه و اروپا پیوستند. در واقع به نظر می‌رسد: در سطح بین‌المللی حزب‌الله صفوف خود را در داخل ترکیه و اروپا بازسازی کرده است. این گروه از سال ۲۰۰۲، فعالیتش را در میان کردها در اروپا به ویژه در آلمان، هلند، سوئیس و اتریش افزایش داد و با ساخت مساجد، ضمن تشکیل شبکه‌ای اجتماعی از کردهای مسلمان، شبکه‌ای اروپایی نیز، برای کسب منابع مالی از راه صدقات و زکات تشکیل داد. رهبر جدید جنبش حزب‌الله کردی در ترکیه، عیسی التسوی با نام مستعار عیسی باغاشی در سال ۲۰۰۴ با انتشار سند این جنبش تحت عنوان: "حزب‌الله در سخنان خود: گزیده‌هایی از تاریخ مبارزه"^۱ با تشریح اهداف و خط مشی نوین حزب‌الله بر هویت محلی جنبش متأثر از ایدئولوژی دینی - کردی تأکید کرد.

حزب‌الله در سال ۲۰۰۸ اقدام به انتشار هفته‌نامه‌هایی با عنوان «Do ru Haber» (خبر حقیقی) و "ندای حق از قلعه آمد"^۲ نمود و در آن، مبادرت به انتشار اندیشه‌ها و مانفیست عیسی التسوی نمود. در یکی از شماره نخستین «Do ru Haber» به نقل از التسوی آمده است: "حزب‌الله به عنوان یک جنبش اسلامی، برای دفاع از حقوق اسلامی و حقوق بشر مسلمانان و برای حل مشکلات تاریخی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی از طریق رویکردی اسلامی، متعهد است. وظیفه حزب‌الله است که علیه ستم، استبداد و بی‌عدالتی مبارزه کند تا کردها را آزاد کند." (بیلگین و ساریخان، ۱۳۹۳: ۳۳۳) اعضای حزب‌الله ترکیه اعتقاد راسخی به مفاهیم دینی به ویژه موضوع جهاد دارند و از سوی دیگر به شرایط امروز ترکیه به لحاظ دینی انتقاد زیادی، وارد می‌کنند. در همین راستا و به منظور گسترش تفکر دینی در ترکیه این گروه بر روی تشکیل شبکه‌ای منسجم از سازمان‌های مردم‌نهاد متمرکز شد. بیشتر این تشکلات در جنوب شرقی ترکیه متمرکز است اما بسیاری از شاخه‌های آن در غرب ترکیه نیز، فعال‌اند. حزب‌الله ترکیه در طول سال، کتاب‌ها و مجلات گوناگونی را منتشر می‌کند و حتی کتاب‌فروشی‌های مخصوص به خود دارد.

حزب‌الله علاوه بر روزنامه‌های هفتگی^۳، ایستگاه رادیویی^۴، شبکه تلویزیون ماهواره‌ای^۵ و نیز، سایت‌های^۶ متعدد وابسته به خود، بعد از انحلال نهاد مستضعفان، در دسامبر ۲۰۱۲، یک حزب سیاسی با نام حزب مطالبه آزاد (Hü r Dava Partisi) با نام اختصاری Hü da-Par مترادف نام حزب‌الله

1. Kendi Dilinden Hizbullah: ۴ Mücadele Tarihinden Kesitler
2. Banga heq ji kela Amed
3. Doğru Haber Gazetesi
4. Dua Yayincilik
5. Rehber TV
6. huseynisevda.biz

تأسیس کرد. از چهره‌های شناخته شده این حزب، حسین یلماز، وکیل مدافع اعضای بازداشت شده حزب الله و سعید شاهین، سخنگو و رئیس شعبه استانبول جنبش مستضعفان می‌باشند. (سلیمانی، ۱۳۹۲: ۶۷) انجمن‌های وابسته به هودا پار در چارچوب سازمان «Evindare Pe'yxamber» یعنی دوست داران پیامبر با ارائه آموزش‌های دینی از طریق برگزاری دوره‌های قرآن و سازمان‌دهی کنفرانس‌ها و سمینارها در موضوعات مذهبی تلاش‌های مضاعفی صورت داده است که تنها در ۲۲ آوریل ۲۰۱۲ به مناسبت میلاد حضرت محمد (صلی‌الله‌علیه‌وآله) صدها هزار نفر از کردها را در مرکز «دیاربکر»، بزرگ‌ترین شهر کردنشین ترکیه که در جنوب شرق این کشور قرار دارد را گرد هم آورد. در واقع، حزب الله با بسیج این تعداد از مردم نشان داد که توانمندی اجتماعی و سیاسی آن به شدت افزایش یافته است. توانمندی این گروه برای چنین قدرت‌نمایی به منظور بزرگداشت یک رویداد اسلامی نه تنها حزب «عدالت و توسعه» (حزب حاکم) بلکه احزاب کرد سکولار مانند: حزب «صلح و دموکراسی» (ب. د. پ) و حزب «کارگران کردستان» (پ. ک. ک) را با چالش مواجه کرد.

جنبش حزب الله کردی ترکیه و ایران

جریان اسلامی حزب الله ترکیه با تأثیرپذیری از انقلاب اسلامی در ایران و هم‌سو با ایده‌های آن شکل گرفت. این جریان با وجود این که رهبری و اعضای آن از کردهای مسلمان سنی ترکیه هستند؛ ولی با الهام از اندیشه‌های امام خمینی (ره) و ساختار حکومت اسلامی در ایران مسیر حرکت خود را تعیین کرد. این گروه که تحت تأثیر حزب الله لبنان قرار دارد با بهره‌گیری از آموزه‌های اسلامی به دنبال تقویت جایگاه دین در ترکیه و انسجام بخشی به جامعه‌ی متدینین این کشور می‌باشد. در واقع، یکی از برنامه‌های محوری این گروه در کنار فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی، توسعه‌ی دین‌مداری و توجه ویژه به دین، در درجه اول میان مناطق تحت نفوذ و در مرتبه بعد در بین سایر مناطق ترکیه می‌باشد.

این جنبش با رهبری و اندیشه‌های حسین ولی اوغلو که در بین هوادارانش به رهبر شهید شناخته می‌شود، متأثر از شخصیت‌هایی چون امام خمینی (ره)، سعید نورسی و سید قطب، با الگوبرداری از انقلاب اسلامی ایران بسیار تلاش نمود تا بین روحانیون سنتی و دانش‌آموختگان متخصص دانشگاهی پیوندی استراتژیک برقرار نماید، چرا که وی معتقد بود وقوع انقلابی مانند ایران در کشورهای اسلامی تنها با همکاری این دو گروه به سرانجام می‌رسد. حزب الله برای سازماندهی و بسیج اجتماعی فعالیت‌های تشکیلاتی خود را از درون مساجد شروع و بعدها به مدارس و دانشگاه‌ها گسترش داد. (Kurt, 2017: 21)

سلیمان الیک در کتاب "روابط ایران و ترکیه، ۱۹۷۹-۲۰۱۱: مفهوم سازی پویایی های سیاست، مذهب و امنیت در دولت های قدرت متوسط" با بیان رابطه ایران با حزب الله ترکیه، آن را از زمان شکل گیری در سال ۱۹۷۹ تا ۲۰۱۱ (زمان نگارش کتاب) جریانی متأثر از اندیشه های امام (ره) دانسته که رابطه ای ریشه ای، پایدار و مبتنی بر عامل مذهب دارند که حتی در زمان عیسی التسوی نیز، تداوم یافته است. الیک حمایت ایران از این گروه را عامل شکننده ای در روابط ایران و ترکیه توصیف می کند که سبب بروز بحرانی هایی در روابط دو کشور شده است. (Elik, 2012: 69)

اقدام های موفق حزب الله در ترکیه و اروپا باعث گردید تا ایالات متحده آمریکا نگرانی زیادی از جانب این گروه احساس کند و از این رو، به دنبال راهی برای مقابله با این گروه اسلامی و جهادی است. بسیاری از دستگاه های امنیتی آمریکا در سطح جهان اتفاق نظر دارند که در شرایط حاضر و با توجه به قدرت گیری حزب الله می بایست همکاری بیشتری میان دستگاه های اطلاعاتی اروپا، آمریکا و ترکیه برقرار شود تا بتوانند تصویر جامعی از توانایی های حزب الله ترکیه به دست آورند. (اشرفی، ۱۳۹۱: ۹۸)

نتیجه گیری

با وجود عدم دسترسی به بسیاری از فعالیت های جریان اسلامی حزب الله کردی در ترکیه اما از همین فعالیت قابل دسترسی به خوبی می توان دریافت که انقلاب اسلامی، مهم ترین عامل مؤثر بر آن است. الهام از امام خمینی (ره) سهم بزرگی در این تأثیر پذیری دارد. از این رو، مبارزه مستمر آن با سکولاریسم که انقلاب اسلامی در مخالفت با آن شکل گرفت، ادامه دارد. مخالفت این گروه سنی با وهابیت با آنچه انقلاب اسلامی بدان باور دارد، نزدیک است لذا این جنبش با تجهیز اقدامات فرهنگی و اجتماعی، جامعه دینی ترکیه را در مسیر مقابله با جریان وهابیت که به دنبال گسترش دامنه نفوذ خود به مرزهای کشورهای اسلامی است، قرار داده است.

از سوی دیگر تقویت رویکردهای سکولار در جامعه ترکیه ضرورت اقدام های جمعی دین مدارانه نظیر برگزاری تجمع ها و راهپیمایی های مذهبی را از سوی این گروه پر رنگ تر کرده است که برگزاری تجمع گسترده صدها هزار نفری این گروه به مناسبت ولادت حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) نمونه روشنی از همین تلاش ها است. با توجه به رویکردهای اسلام گرایانه این گروه و روند قدرت گیری آن در آینده می تواند منافع دو کشور ایران و ترکیه را به عنوان دو کشور همسایه در زمینه های اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و امنیتی متأثر سازد. با توجه به رویکردهای دینی حزب الله ترکیه به عنوان یک گروه کُرد هم سو با جمهوری اسلامی ایران می توان انتظار داشت این گروه با انسجام سازمانی بیشتر در برابر جریان های سکولار و ملی گرا به مقابله تشکیلاتی پرداخته و با شکل دهی گروه ها و سازمان های وابسته به خود به جذب افراد با انگیزه های دینی و اسلامی اقدام کند و از این راه مانعی بر سر راه فعالیت با گرایش های ناسیونالیستی ایجاد نماید. به هر روی به نظر می رسد با توجه به ظرفیت های موجود در حزب الله ترکیه و هم سوئی آن با رویکردهای جمهوری اسلامی، اهمیت این نکته آشکارتر می شود که ایران می تواند با بهره گیری از توانمندی های این گروه اسلامی سنی ولی متأثر از تفکرات شیعی، زمینه ای را فراهم کند تا از بروز تهدیدهای محتمل بر ضد منافع ملی ایران جلوگیری شود. از سوی دیگر، ایران با حمایت های مادی و معنوی خود از این سازمان اسلامی می تواند امکان رشد و تأثیرگذاری آن را به عنوان یک گروه اسلامی و نه یک گروه کُرد در جامعه ترکیه فراهم کند.

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش های بانی جهان اسلام
جمعه نورسنت العالم الاسلامی

۸۶

سال سیزدهم، شماره اول، بهار ۱۴۰۲

کتابنامه

۱. اشرفی، حسن (۱۳۹۱)، «حزب الله کُردی؛ حلقه‌ی مغفول مقاومت»، سایت برهان، ۱۶ خرداد، قابل دسترسی در : <http://borhan.ir/NSite/FullStory/News/?Id=3407>
۲. بیلگین، فوزی و علی ساریخان (۱۳۹۳)، شناخت مسئله کرد در ترکیه، ترجمه آزاد حاجی آقایی، تهران، نشر پانیذ.
۳. دکم‌جیان، هرایر (۱۳۷۷)، اسلام در انقلاب: جنبش های اسلامی در جهان عرب، ترجمه حمید احمدی، تهران، انتشارات کیهان.
۴. رنجکش، محمد جواد (۱۳۹۸) بررسی تاثیر انقلاب اسلامی ایران بر جنبش های بیداری اسلامی، فصلنامه علمی مطالعات بیداری اسلامی، دوره ۸
۵. رهام، احسان (۱۴۰۱) فرقه گرایی جدید معنوی: عرفان نورسی بر اسلام گرایی ترکیه، پژوهش ملل، شماره ۷۵
۶. سلیمانی، اسدالله (۱۳۹۲)، «وضعیت چهار حزب عمده سیاسی کرد ترکیه»، سایت مرکز بین المللی مطالعات صلح، ۱۷ اسفند، قابل دسترسی در: <http://peace-ipsc.org/fa>
۷. طاهری، مهدی (۱۳۸۷)، دمیدن صبح دولت اسلام، مجله سیاست خارجی، سال نهم، شماره ۱، ص ۷۰-۴۵.
۸. لاسجردی، حسن (۱۳۸۵)، «تاثیر انقلاب اسلامی ایران در ترکیه»، همایش بررسی تاثیرات منطقه ای و بین المللی انقلاب اسلامی ایران، ص ۳۱-۳۲.
۹. محمدی، محمد حسین (۱۳۹۸) مفهوم سازی نابرابری در آراء اندیشمندان وفلاسفه سیاسی، دانش تفسیر سیاسی، شماره ۱
۱۰. محمدی، منوچهر (۱۳۸۸)، بازتاب جهانی انقلاب اسلامی، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال پانزدهم، شماره دوم، ص ۵۰-۳۰.
۱۱. ناصرخاکی، حسن، مرشدی زاده، علی (۱۴۰۱) تحلیل نسبت هویت انقلاب اسلامی و جنبش های محیط زیستی در عرصه جهانی، پژوهش های راهبردی سیاست، شماره ۴۱

DOI: ۱۰.۲۱۸۵۹/priw-۱۳۰۱۰۴

به این مقاله این گونه ارجاع دهید:

شیرودی، مرتضی؛ جمشیدی فرد، کرم؛ شیرودی، محمدسجاد (۱۴۰۲)، «انقلاب اسلامی، تأسیس و فراگیری جنبش حزب الله کردی ترکیه» فصلنامه پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، س ۱۳، ش ۱، بهار ۱۴۰۱، صص ۷۱-۸۸.

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

۸۸

سال سیزدهم، شماره اول، بهار ۱۴۰۲